

Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava (1947) 1960 - 1991 (1994)

Dejiny pôvodcu fondu

Fond Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave patrí do súboru fondov vzniknutých z činnosti pamiatkových orgánov, ktoré pôsobili na Slovensku po roku 1951. Tvoria ho písomné záznamy vzniknuté činnosťou tohto ústavu (1985 - 1991) a jeho predchodcu, teda Krajského strediska ŠPSOP Bratislava (1960 - 1984).

Zriadenie Krajského strediska ŠPSOP v Bratislave (rovnako ako zriadenie Krajských stredísk ŠPSOP v Banskej Bystrici a Prešove) vyplývalo z uplatnenia zákona SNR č. 7/ 58 Zb. o kultúrnych pamiatkach. Tento zákon priniesol významnú zmenu v organizovaní pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v tom, že zodpovednosť za správu, údržbu a ochranu pamiatok preniesol na jednotlivé národné výbory (KNV, ONV, MNV). O krajských pamiatkových orgánoch hovoril § 20, podľa ktorého „štátnu pamiatkovú starostlivosť na území kraja vykonáva výkonný orgán krajského národného výboru“. Vypracovaním a zabezpečením podkladov pre výkon agendy vo veciach pamiatkovej starostlivosti, ako aj výkonom a zabezpečovaním svojich rozhodnutí a opatrení, poverili krajské národné výbory jednotlivé krajské strediská. K ich zriadeniu došlo 1. januára 1960.

Organizačný poriadok Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave bol schválený uznesením rady Západoslovenského Krajského národného výboru (ďalej Zs KNV) č. 181/60 z 28. 12. 1960. Podľa tohto poriadku bolo krajské stredisko samostatnou organizáciou Zs KNV, ktorá zabezpečovala odborný a metodický výkon štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, tak ako vyplýval zo zákona SNR č. 7/ 58 Zb. o kultúrnych pamiatkach a zákona SNR č. 1/55 Zb. o štátnej ochrane prírody. Činnosť strediska riadila a usmerňovala Školská a kultúrna komisia Zs KNV. Prvým riaditeľom sa stal František Pížíl.

Skutočné poslanie a úlohy krajského strediska sa stali nejasnými po vydaní zákona č. 65/60 Zb. o národných výboroch a vládneho nariadenia č. 71/60 Zb. o rozšírení právomoci a zodpovednosti národných výborov, ktoré výrazne posilňovali právomoci okresných národných výborov. Preto bolo nutné vydať ďalšie inštrukcie, výklady, predpisy a opatrenia upravujúce výkon štátnej pamiatkovej starostlivosti, aby nedochádzalo k nejasnostiam najmä v otázkach kompetencie.

Hlavnou úlohou krajského strediska sa stala evidencia pamiatok v kraji v štátnych zoznamoch kultúrnych pamiatok (podľa § 7 zák. č. 7/58 Zb.), ako aj evidencia chránených častí prírody. Preto sa stredisko podľa Plánu hlavných úloh na rok 1962 zameralo najmä na:

- základný prieskum všetkých kultúrnych pamiatok a ochranárske mapovanie na území Západoslovenského KNV so zameraním na zostavenie Štátneho zoznamu pamiatok s perspektívnym dokončením u nehnuteľných pamiatok do konca roku 1963 a hnuťelných do konca roku 1965;
- pokračovanie v evidencii a fotodokumentácii všetkých obcí a prírodných krás v kraji.

Úlohou krajského strediska ďalej bolo poskytovať okresným a miestnym národným výborom (keďže tie sa stali hlavným článkom v rozhodovaní o pamiatkach a hlavným investorm obnovovacích akcií) odbornú metodickú pomoc, resp. ONV boli povinné vyžiadať si odborné vyjadrenie krajského strediska. V závažných prípadoch, najmä ak išlo o NKP alebo MPR, bolo nevyhnutné aj stanovisko Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody.

Pri zostavovaní štátneho zoznamu pamiatok, tvorbe evidenčných listov pamiatok, slúžil ako podklad dokumentačný materiál získaný terénnym výskumom. Krajské stredisko v čase svojho vzniku nemalo k dispozícii žiadne podkladové materiály. Svoju vlastnú dokumentáciu si len začínalo tvoriť. Preto pri vyhotovovaní evidenčných listov a tvorbe zoznamov pamiatok mal pre krajské stredisko nenahraditeľnú hodnotu dokumentačný materiál z terénnych výskumov zhromažďovaný po uplynulé roky SÚPSOP-om. Ten sa stal základom pre vydanie stručného a heslovitého zoznamu Pamiatky nehnuteľné Západoslovenského kraja v štátnych zoznamoch, ktorý vyšiel v Bratislave v roku 1963. SÚPSOP bol okrem toho, najmä od roku 1966, metodickým riadiacim centrom pre všetky krajské strediská.

Pri zmene správneho usporiadania v roku 1969, kedy boli zrušené krajské národné výbory (k 1. 7. 1969) bola ohrozená aj existencia krajských pamiatkových stredísk. K ich zachovaniu ako dôležitého stredného článku v štruktúre pamiatkovej starostlivosti došlo tak, že boli začlenené do SÚPSOP-u ako jeho vysunuté pracoviská. V organizačnej štruktúre SÚPSOP-u tvorili tri krajské strediská útvar zabezpečovania pamiatkovej starostlivosti. Stali sa špecializovanými investorsko-správcovskými organizáciami. Pri ONV, ktoré zostali hlavným výkonným orgánom v procese ochrany a obnovy pamiatok, vznikli v roku 1970 okresné pamiatkové správy.

Aj keď hlavná časť odborno-metodickej činnosti pripadala na SÚPSOP - centrum, krajské strediská zostali hlavným prostredníkom komunikácie s okresnými národnými výbormi a hlavne investormi obnovy pamiatok. Hlavná činnosť strediska Bratislava bola sústredená na konkrétne akcie obnov pamiatok, počnúc výskumom, projektovou prípravou až po samotný dozor nad rekonštrukciou. Vzhľadom na veľkú rozostavanosť (napr. z celkového počtu 16 NKP v Západoslovenskom kraji sa začiatkom 70 - tých rokov realizovala úprava 10 - 12 NKP) boli kladené veľké nároky nielen na odbornosť, ale aj na pracovnú vyťaženosť zamestnancov strediska.

Ďalšiu zmenu v organizácii pamiatkovej starostlivosti, ktorou sa krajské pamiatkové strediská vyčlenili zo SÚPSOPu a znovu sa dostali pod priame riadenie krajskými národnými výbormi, musíme chápať ako dôsledok celospoločenských politických zmien v 70-tých rokoch, ktoré sa preniesli do všetkých oblastí života spoločnosti. Dovtedajší model organizácie pamiatkovej starostlivosti - centrálny ústav s vysunutými pracoviskami priamo podliehajúci ministerstvu - napriek tomu, že sa osvedčil, bol v ČSSR neprijateľný najmä z dvoch dôvodov. Jednak sa táto organizácia líšila od modelu, aký existoval v Čechách, jednak bol osobitý aj v porovnaní s riadením iných organizácií, spoločenských i hospodárskych.

Vyjadrením nového smerovania boli Zásady ďalšieho rozvoja štátnej pamiatkovej starostlivosti v SSR prijaté vládou 12. 5. 1976. Dôsledkom ich realizácie sa od 1. 1. 1978 krajské strediská ŠPSOP znova stali odbornými organizáciami KNV s pôsobnosťou na území príslušného kraja. Okresné pamiatkové správy pri ONV zostali zachované. Po vydaní nových štatútov a organizačných poriadkov (Ministerstvo kultúry SSR vydalo pod č. 9339/ 1977 OP zo dňa 20. 12. 1977 vzorový organizačný poriadok pre krajské strediská) sa zosúladiť činnosti

jednotlivých organizácií pamiatkovej starostlivosti (počnúc najvyššími až po okresné pamiatkové správy) a vymedzili sa ich kompetencie.

Základným poslaním krajského strediska Bratislava v nasledujúcich rokoch bolo z poverenia KNV zabezpečiť správu a obnovu pamiatok, a to:

- rozvíjaním teoreticko-výskumnej, odbornometodickej, investorskej, dokumentačnej a propagačnopublikačnej činnosti
- odborne spravovať vybrané pamiatky
- poskytovať okresným pamiatkovým správam, vlastníkom ako aj investorom odbornometodické pokyny
- realizovať pamiatkové výskumy, vypracovávať zásady obnovy pamiatok, schvaľovať projektovú prípravu pamiatkových akcií a kontrolovať ich realizáciu
- viesť štátny zoznam kultúrnych pamiatok a za tým účelom tvoriť a sústreďovať evidenciu a dokumentáciu pamiatok

Reorganizácia štátnej pamiatkovej starostlivosti pokračovala ďalej. V roku 1981 sa zaviedla nová koncepcia systému riadenia, čo v praxi znamenalo vytvorenie stredného článku riadenia - Ústredia štátnej pamiatkovej starostlivosti. Jemu bol podriadený aj SÚPSOP, premenovaný na Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti (z jeho činnosti bola vyčlenená ochrana prírody).

Začiatkom 80-tych rokov bolo jasné, že najväčšie medzery v štruktúre pamiatkovej starostlivosti predstavujú okresné pamiatkové správy. Aj keď v niektorých okresoch sa vyprofilovali na odborné pracoviská na patričnej úrovni, o väčšine to povedať nemožno. Preto vláda SSR uznesením č. 321 z 29. 10. 1980 uložila radám KNV do konca roka 1983 integrovať okresné pamiatkové správy podľa územnej príslušnosti do jednotlivých krajských stredísk, sledujúc pritom zracionalizovanie, zefektívnenie a skvalitnenie odbornej výskumnometodickej a inžiniersko-investorskej práce.

Proces delimitácie OPS sa v Západoslovenskom kraji začal na základe uznesenia rady Zs KNV č. 167/ 1980. Zároveň došlo k celkovej reorganizácii krajského strediska Bratislava, ktoré bolo schválením štatútu (18. 5. 1982), resp. organizačného poriadku (19. 10. 1982) premenované na Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody so sídlom v Bratislave s platnosťou od 1. 1. 1984. Ústav bol definovaný ako odborná a investorská inžinierska organizácia pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a koordinačné pracovisko pre Západoslovenský kraj priamo riadené Zs KNV. Riaditeľom krajského strediska, resp. krajského ústavu Bratislava bol v týchto rokoch prom. hist. Alojz Jursa.

Z delimitovaných okresných pamiatkových správ boli vytvorené strediská krajského ústavu ako jeho organizačné zložky na zabezpečovanie investorskej inžinierskej, koordinačnej a operatívnej metodической činnosti ústavu. Jednalo sa o tieto strediská:

- Trnava - pre okresy Trnava a Galanta
- Trenčín - pre okresy Trenčín a Senica
- Nové Zámky - pre okresy Nové Zámky a Levice
- Komárno - pre okresy Komárno a Dunajská Streda
- Nitra - pre MPR Nitra a okres Nitra
- Topoľčany - pre okres Topoľčany

Hlavnými úlohami krajského ústavu v 80 - tých rokoch bolo najmä:

- spracovávať odborné podklady pre Zs KNV a okresné národné výbory
- zabezpečovať inžiniersku a investorskú činnosť pre obnovu pamiatok
- zabezpečovať výskum a dokumentáciu pamiatok, viesť evidenciu a zoznam pamiatok na území kraja
- zabezpečovať prieskumné, projektové, stavebné a reštaurátorské práce pre obnovu pamiatok
- sledovať, koordinovať a usmerňovať obnovovacie práce
- pripravovať návrhy na vyhlásenie pamiatok a vyjadrovať sa k žiadostiam o zrušenie vyhlásenia pamiatky.

Rok 1990 bol prelomovým rokom v celej spoločnosti a neobišiel ani pamiatkovú starostlivosť. Potreba zmien bola nevyhnutná, no neexistovala podrobná analýza ani nová koncepcia, o ktorú by sa proces reštrukturalizácie mohol oprieť. Nasledovalo obdobie rýchlych zmien a hľadania vhodnej formy organizácie pamiatkovej starostlivosti, ktoré v podstate ani v súčasnosti nie je definitívne ukončené.

Pre krajský ústav Bratislava nastala prvá organizačná zmena 1. 10. 1990, kedy bol z ústavu vyčlenený úsek ochrany prírody. Druhou zmenou bolo delimitovanie krajského ústavu z právomoci Zs KNV do priameho riadenia Ministerstva kultúry SR s účinnosťou od 1. 1. 1991.

Zmeny však nenastali len v organizačnej oblasti, ale zasiahli najmä investorsko-realizačnú časť obnovy pamiatok. Hospodárske zmeny v oblasti financovania a kapacitnej náplne dodávateľských podnikov, ako aj rozpočtové provizorium ústavu a prenesenie financovania obnovy pamiatok na zdroje MK SR spôsobili, že ústav sa zameriaval najmä na spracovávanie zákaziek - pamiatkových zámerov, návrhov na reštaurovanie a na plnenie výskumných a metodických úloh.

Rokom 1991 sa uzavrela jedna kapitola existencie krajského ústavu Bratislava, počas ktorej sa postupne vykryštalizovalo jeho poslanie, náplň práce, organizačná štruktúra i kompetencie. Za 30 rokov sa z novoutvorenej organizácie bez tradícií a predchodcov vypracoval na odborné pracovisko s erudovanými pracovníkmi dokonale zorientovanými v problematike pamiatkovej starostlivosti. V roku 1992 bol krajský ústav Bratislava, podobne ako ostatné krajské ústavy a ich strediská, pričlenený do Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti. Začala sa písať nová etapa nielen v dejinách krajského ústavu Bratislava, ale vôbec v dejinách celej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. Preto týmto rokom ukončujeme aj prezentovaný archívny fond krajského ústavu Bratislava.

Charakteristika fondu

Ako sme už uviedli, fond KÚŠPSOP Bratislava tvoria písomné záznamy vzniknuté činnosťou tohto ústavu (1985 - 1991) a jeho predchodcu, teda Krajského strediska ŠPSOP Bratislava (1960 - 1984). Okrem toho súčasťou spisov sú záznamy SÚPSOP-u, resp. ŠÚPS-u Bratislava, s ktorým KÚŠPSOP Bratislava spolupracoval počas celého obdobia svojej existencie, aj keď podliehal KNV.

Do spisov sa rôznymi cestami dostali aj písomnosti týkajúce sa pamiatok Západoslovenského kraja pred rokom 1960. Jedná sa o písomnosti Povereníctva SNR pre

školsťo a národnú osvetu, ktoré malo v rokoch 1945 - 1950 vo svojej pôsobnosti aj pamiatkovú starostlivosť, resp. o písomnosti novovzniknutého Pamiatkového ústavu. Z tohto obdobia pochádzajú napríklad zaujímavé dotazníky o existencii a povojnovom stave kaštieľov, kúrií a parkov, vyplňané miestnymi občanmi, alebo záznamy dr. Mencla o ľudovej architektúre a dr. Menclovej o hradoch a sakrálnych objektoch, doplnené fotografiami a pôdorysmi.

V súvislosti s napĺňaním hlavného poslania krajského strediska v počiatočných rokoch jeho existencie - evidencia pamiatok a tvorba zoznamov pamiatok - uskutočňovali aj pracovníci strediska základný terénny výskum. Z neho sa zachovali zaujímavé záznamy Dr. Ing. Františka Fackenbergu, ktorý pôsobil v stredisku ako samostatný pamiatkový architekt. V rokoch 1962 - 1964 navštívil takmer každú obec v Západoslovenskom kraji, opísal jej polohu, všetky pamiatky (vtedy ešte nezapísané do zoznamu pamiatok), často pripojil aj dejiny obce i architektonický a umeleckohistorický popis významných objektov s odkazmi na podobné objekty v iných lokalitách.

Ďalším druhom dokumentov svedčiacich o prvých rokoch práce strediska sú evidenčné listy nehnuteľných i hnutel'ných pamiatok, väčšinou dokumentované aj fotografiou, ktoré tvorili podklady pre zápis pamiatok do zoznamu pamiatok. Častou súčasťou spisov sú aj samotné vyrozumenia o zápise pamiatky do zoznamu pamiatok (nehnuteľné z rokov 1963 - 1964, hnutel'né z rokov 1968 - 1970), ktoré stredisko zasielalo jednotlivým vlastníkom pamiatok.

Postupne, ako sa rozširovala náplň práce strediska, ku ktorej okrem evidencie a dokumentácie pamiatok pribudla teoreticko-výskumná a odbornometodická, ako aj inžiniersko-investičná a koordinačná činnosť pri obnove pamiatok, tak narastala aj písomná agenda strediska, pribúdalo množstvo aj rôznorodosť záznamov. Základom fondu je písomná korešpondencia dokumentujúca každodennú prácu strediska na poli ochrany a obnovy pamiatok v jednotlivých mestách a obciach Západoslovenského kraja: odborné vyjadrenia a konkrétne pokyny pri rekonštrukcii pamiatok, korešpondencia s vlastníkmi a správcami pamiatkových objektov, stavebné denníky, záznamy z reštaurovania, ale aj fotografie a grafické záznamy (plány, pôdorysy, kresby, mapy).

Záznamy sú rozdelené do dvoch hlavných skupín:

A časť: Všeobecno - organizačné záznamy

Ide o spisy dokumentujúce organizačnú štruktúru, poslanie a náplň práce krajského ústavu, plány hlavných úloh a ich rozbor, všeobecné koncepcie a analýzy ochrany a obnovy pamiatok, propagačno-publikačnú činnosť, spoluprácu s inými organizáciami. Tieto záznamy sú usporiadané podľa vecných skupín. Jedna vecná skupina tvorí jednu inventárnu jednotku, ktorá obsahuje:

1. Signatúru
2. Názov vecnej skupiny
3. Časové rozpätie
4. Číslo krabice

B časť: Odborno - metodické záznamy

Tieto záznamy sú usporiadané podľa lokalitného princípu, ktorý najviac vyhovuje potrebám pamiatkovej starostlivosti. V rámci jednej lokality sú záznamy ďalej členené podľa jednotlivých objektov, ulíc, miestnych častí, resp. tém a problémov, v rámci toho chronologicky.

Inventárna jednotka obsahuje:

1. Názov lokality
2. Názov miestnej časti
3. Okres - ide o príslušnosť k okresu pred územno-správnou reformou v r. 1996
4. Objekt, predmet - druh pamiatky, resp. iný objekt či predmet, o ktorom vypovedajú prítomné spisy
5. Bližšie určenie - bližšia charakteristika, názov alebo opis objektu (napr. zasvätenie kostola, druh domu, pomníka a pod.)
6. Adresa - je uvedená len v tých prípadoch, v ktorých sa adresa, resp. bližšia lokalizácia objektu vyskytovala aj v spisoch
7. Druh dokumentu
 - o skratka F znamená, že jednotka obsahuje fotografie
 - o skratka P znamená, že jednotka obsahuje grafické záznamy (plány, pôdorysy, kresby a pod.)
 - o pokiaľ nie je uvedená žiadna skratka, v jednotke sa nachádza len spisový materiál
8. Roky - časové rozpätie, z ktorého pochádzajú spisy
9. Dodatok - obsahuje doplňujúce údaje, resp. poznámky s nasledovnými skratkami:
 - o ff - F. Fackenberg
 - o vm - V. Mencl
 - o kch - K. Chudomelka
10. Číslo krabice

Orientácia vo fonde je jednoduchá, základom je poznanie príslušnej lokality. Ale nové použitie výpočtovej techniky umožňuje pracovať s fondom aj spôsobmi, ktoré doteraz neboli možné alebo boli časovo a technicky náročné (napr. robiť výbery podľa druhov pamiatok, podľa ich bližšej charakteristiky, podľa adresy a pod.).

Mgr. Martina Orosová, 1999